

Bij de spuisluis van Nieuwe Statenzijl watert de Westerwoldse Aa af op de Dollard. Vanaf de sluis stroomopwaarts is de Westerwoldse Aa sinds 2005 het eerste Nederlandse aalreservaat.

Van Drenthe naar Dollard

Westerwoldse Aa weer optrekbaar voor vissen

TEKST
Eric le Gras

ILLUSTRATIES
Waterschap Hunze en Aa's
en Albert Jan Scheper

Dertig jaar geleden was de Westerwoldse Aa een rechtgetrokken watergang vol met obstakels die de vistrek belemmerden. Na een flinke opknappbeurt is het oorspronkelijke beekstelsel nu weer vanaf zee tot bijna aan de bron vrij optrekbaar voor vis – een unieke situatie in Nederland.

Een krantenartikel uit 2002 maakt duidelijk wat er aan de hand was. 'Waterschapsman brengt hindernissen voor vissen in kaart' luidde de kop en een kaartje met groene en rode visjes gaf aan waar vissen vlot konden doorzwemmen en waar ze obstakels in de vorm van stuwen of sluisen tegenkwamen. De conclusie was helder: trekvis waren kansloos in de Westerwoldse Aa en ook andere vissen zaten opgesloten in strikt gescheiden compartimenten. Deze kaart was getekend door Herman Wanningen, destijds werkzaam bij het Waterschap Hunze en Aa's en tegenwoordig

voorman van de World Fish Migration Foundation: "Zo weten we waar de schoen wringt", zei hij. "We kunnen nu onderbouwde keuzes maken als we de situatie willen verbeteren."

Dat bleek een flinke klus. Het beekstelsel van de Westerwoldse Aa begint bij het Bargerveen in Zuidoost-Drenthe en gaat dan via de Runde dwars door het zandgebied van Westerwolde in Zuidoost-Groningen naar de spuisluizen van Nieuwe Statenzijl om daar uit te monden in de Dollard. Het tachtig kilometer lange traject bevatte 47 knelpunten die trekvis het leven zuur of zelfs onmogelijk maakten.

Sportvisserij Groningen Drenthe

Het waterschap Hunze en Aa's bracht vervolgens in 2005 samen met Sportvisserij Groningen Drenthe een ambitieuze vismigratievisie uit onder de naam 'Van Wad tot Aa'. De visie paste in het inrichtingsplan van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) Westerwolde. Daarna gingen de graafmachines aan het werk en in 2013 waren de eerste resultaten zichtbaar: van de 47 knelpunten waren er nog 21 over. De rode visjes op de kaart van Wanningen sprongen stap voor stap op groen.

De Ruiten A bij Jipsinghuizen.

wordt sinds 2007 onderzocht. Om de drie jaar monitort Sportvisserij Nederland de stand van de aal en vergelijkt die met de aalstand in het naburige Termunterzijldiep, een kanaal waar wél beroepsmatig op aal wordt gevist.

Op de meest recente kaart uit 2021 kleurt de Westerwoldse Aa groen van Nieuwe Statenzijl tot Barger-Compascuum in het zuiden van Drenthe. Alle obstakels zijn verwijderd en het herstelproject is afgerond. Aan de oever van de beek vertellen Schollema en Scheper over de ontwikkelingen. Schollema: "Dit soort gebiedsontwikkelingen begint altijd met het vaststellen van de grote lijnen en het zorgen voor draagvlak en financiën door bestuurders en plannenmakers. Daarna vullen inhoudelijk specialisten en aannemers de plannen in en vervolgens is het een kwestie van monitoring,

‘Zo’n gaaf beeksysteem als de Westerwoldse Aa vind je nergens anders in Nederland’

kleine aanpassingen en onderhoud – de fase waar we ook hier zijn aanbeland." Scheper: "Al is het project formeel afgerond, klaar is het nooit. Maar toch, zo’n gaaf beeksysteem als de Westerwoldse Aa vind je nergens anders in Nederland. Dat biedt kansen, ook voor sportvissers die graag in de natuur zijn."

Drie delen

En hoe ziet dat er dan uit? Het beeksysteem van de Westerwoldse Aa bestaat uit drie delen. Vanaf het Bargerveen stroomt de Runde door voormalige veengebieden naar het

De visstand profiteerde. In een overzichtsartikel in Visionair nr 27 uit 2013 schreven aquatisch ecooloog Peter Paul Schollema van waterschap Hunze en Aa's en Albert Jan Scheper van de hengelsportfederatie dat alver en riviergrondel in grote aantallen terugkwamen. Dat serpelings niet herstelde kwam waarschijnlijk doordat het beeksysteem te veel verstoord was geweest. De terugkeer van de winde leek een kwestie van tijd want de planmatige aanpak van het beekherstel werkte, zo constateerden de auteurs.

Paling was een geval apart. Sportvisserij Groningen Drenthe had in 2005 een aalreservaat ingesteld in de benedenloop van de Westerwoldse Aa en de rest van het beeksysteem was al vrij van beroepsvisserij. Ook sportvissers moesten hier voortaan gevangen paling terugzetten. Zo ontstond het eerste grote aalreservaat in Nederland. Het effect van het reservaat en de herinrichting van de beek op de aalstand,

De vispassages zijn zo ontworpen dat je er met de kano overheen kan varen zonder te moeten 'klunen'.

Op deze dronefoto is de grootschaligheid van het beekherstel in Westerwolde goed te zien.

zandige middengedeelte tussen Ter Apel tot Wedde. Daarna volgt een grotendeels rechtgetrokken water naar de Dollard bij Nieuwe Statenzijl. Over de aanpassingen in de Runde zijn Schollema en Scheper kort: de beek werd na de vervening gedempt en ligt nu in een intensief gebruikt agrarisch gebied. In 2005 is de Runde opnieuw uitgegraven en zo goed mogelijk hersteld, inclusief vispassages, meanders en natuurlijkere oevers. Het water heeft een rechtstreekse aansluiting op het brongebied van het Bargerveen, maar veen moet doornat zijn om te groeien. Daarom zijn hier maatregelen genomen om water vast te houden en vindt in het zomerhalfjaar vrijwel geen waterafvoer plaats.

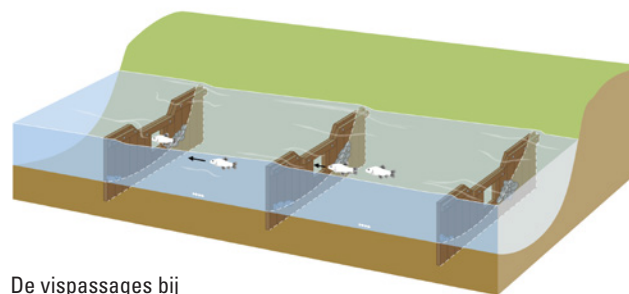
Over het noordelijkste deel van de Westerwoldse Aa valt al meer te vertellen. De beek ligt daar in vlak gebied dat tot in de zestiende eeuw regelmatig overstromd werd door de Dollard. Wedde, dat nu ver landinwaarts ligt, was toen een kustplaats. Jaren later werd de zee door inpolderingen teruggedreven, maar aanvankelijk bleef er stroming in de beek vanwege de getijdeverschillen die tot voorbij Wedde merkbaar waren. Die stroming nam sterk af na het recht-trekken en de bouw van de spuisluizen bij Nieuwe Statenzijl.

Compleet herstel van dit deel van het beekstelsel, inclusief de getijdeverschillen, is volgens Schollema onwenselijk. Het zou betekenen dat zout water ver het binnenland instroomt en dat vanuit de slibrijke Dollard te veel sediment meekomt dat vervolgens bezinkt in de Westerwoldse Aa. Het slib kan bij extreme regenval de waterafvoer belemmeren en de waterkwaliteit verslechteren. De Westerwoldse Aa blijft hier vooral een grote bak water met een belangrijke functie voor de waterafvoer. Wel zijn er meanderende nevengeulen gegraven, kwam er ruimte voor waterberging en zijn er visoevers en natuurvriendelijke oevers aangelegd.

Bruinvissen voor de deur

De spuisluizen van Nieuwe Statenzijl, waar de Westerwoldse Aa via natuurlijke afwatering uitmondt in de Dollard, zijn ingericht voor trekvis. Die kunnen gebruikmaken van twee luiken in de sluisdeuren en een aalgoot loopt om de sluis heen. Karpers zwemmen bij het spuien met de zoetwaterstroom mee het Wad op en foerageren voor de sluis in het brakke water, totdat de getijdestroom omkeert en ze terugkeren naar het zoete water. Bruinvissen komen in sommige jaren op de spieringen af die tijdens hun trek voor de sluis moeten wachten om naar binnen te zwemmen.

Blankvoorns profiteren ook van de verbeterde migratiemogelijkheden. Tot voor kort overleefden ze in de afgesloten compartimenten tussen de stuwen in de gekanaliseerde beek. In het ene compartiment waren vooral de paai-omstandigheden goed, terwijl het andere juist aantrekkelijk voedsel bood. Nu kunnen ze in vrijheid plaatsen opzoeken die bieden wat ze nodig hebben en dat is te zien aan hun groei. Winde profiteert op een vergelijkbare manier.

De vispassages bij Vlagtwedde hebben onderin openingen zodat vissen die op de bodem leven ook kunnen migreren.

Monitoring

Veel draait nu om monitoring. Dat gebeurt om te beginnen met fuiken, waar het monitoringsteam van Sportvisserij Groningen Drenthe samen met een beroepsvisser aan meewerkt. De fuiken staan op benedenstrooms gelegen locaties in het stroomgebied van Westerwolde. De onderzoekers tellen de gevangen vissen en rusten een deel daarvan uit met een zenders. Kleine vissen als driedoornige stekelbaars en jonge paling krijgen het kleinste type zender met weinig bereik. Grotere vissen als blankvoorn, winde en schieraal krijgen grotere zenders met een bereik van honderden meters.

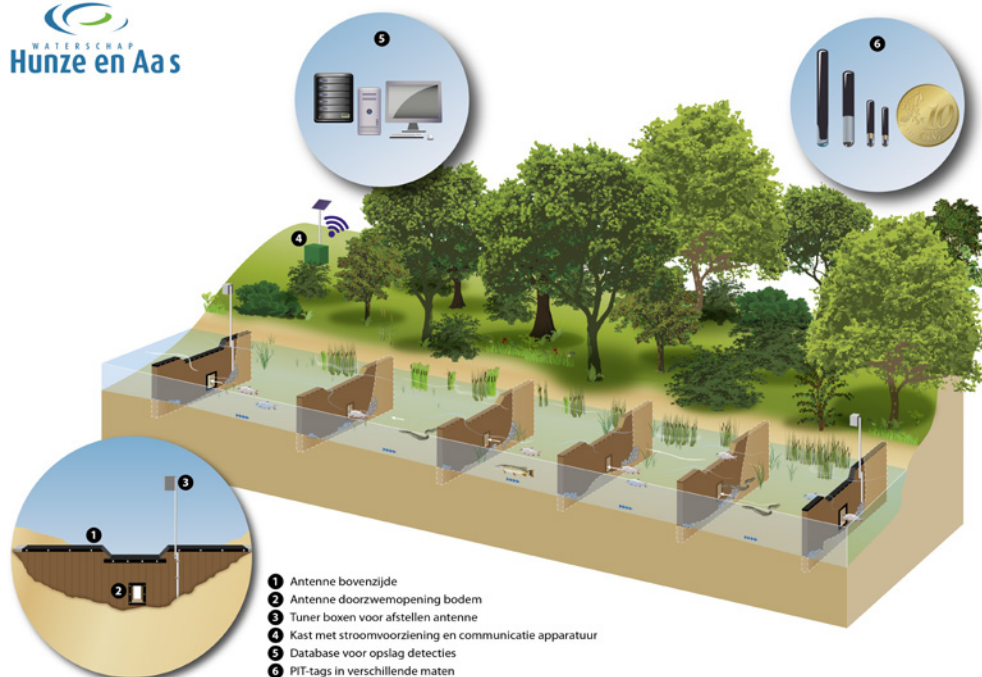
Ook paling doet het goed. Jonge glasaal zoekt graag de dekking op tussen steenstort die de oevers beschermt. Schollema: "Eigenlijk willen we die stenen verwijderen om de oevers natuurlijker te maken, maar we moeten wel rekening houden met de glasaal." Onderzoek aan met zenders uitgeruste volwassen schieralen die op weg willen naar de Sargassozee om te paaïen, moet uitwijzen of de vissen de sluizen van Nieuwe Statenzijl goed kunnen passeren. "We volgen ze via boeien tot in het Duitse deel van de Eems-Dollard", aldus Schollema. Scheper stelt dat de maatregelen voor paling samen met de bescherming van het aalreservaat al met al lijkt te werken.

Van bak naar beek

Over het middendeel van het beekstelsysteem hebben Schollema en Scheper het meest te vertellen. Dat doen ze bij het dorpje Jipsinghuizen, waar zojuist een omvangrijk herstelproject met elf kilometer beekherstel en het verwijderen van zeven stuwen is afgerond. Het beekje de Ruiten Aa veranderde hier van een gekanaliseerde waterloop in een meanderende beek.

Een rij windturbines geeft aan dat Duitsland vlakbij is. In het verleden voerde de Westerwoldse Aa ook vanuit dat land water af, maar die verbinding is afgesloten. Schollema: "Er is nu geen actieve uitwisseling van zoet water meer over de grens, maar we hebben wel contact met onze Duitse

Na de aanleg van een reeks vispassages ontstond binnen een paar jaar opslag van bomen op de oevers die zorgen voor schaduw. Beekvissen profiteren van het koelere en zuurstofrijkere water.

Schematisch overzicht van de ontvangers bij de vispassages in Wessinghuizen die de migratie van gezenderde vissen registreren.

collega's – onder andere over de monitoring van schieraal in de Eems-Dollard."

"Tot ver in de vorige eeuw loosde de Veenkoloniale aardappel-meelindustrie via de wateren zoals deze afvalwater naar zee", vertelt Scheper. "Het was slecht vissen hier, ieder jaar ging alle vis dood. Voor de sluizen van Nieuwe Statenzijl lag zelfs een dikke laag drab. De hengelsportfederatie trok toen al aan de bel. Dat was het begin van alle aandacht die de beek later kreeg en de eerste aanzet van het herstelproject, dat eerst nog vooral op de waterkwaliteit was gericht."

Bodemvallen

In de beek liggen de restanten van de stuw die eerder de waterstand reguleerde. De functie van de stuw is overgenomen door een opeenvolging van bodemvallen, houten schotten met een inkeping aan de bovenkant voor grote vissen en kano's en onder water een opening voor kleinere vis. De bodemvallen volgen het maaiveld, zodat het water geleidelijk afstroomt. Langs de kant liggen stronken van bomen die moesten worden verwijderd en nu leefgebied zijn voor vogels. In het water dienen andere stronken als schuilplaats voor vissen. Nieuw aangeplante elzen en eiken gaan zorgen voor schaduwplekken in het water, waar vissen terecht kunnen die koelte zoeken.

Een laaggelegen deel van de oever kan overstromen, wat weer een apart leefgebied oplevert. Het zou een mooie plek zijn voor kwabaal, maar die kan hier niet op eigen kracht komen. Plannen voor herintroductie zijn er niet, maar wel voor de serpeling die als eerste uit het gebied verdween toen de beek werd rechtgetrokken. Ook het biermpje moet zo een nieuwe kans krijgen. De riviergrondel is nooit weggeweest en verder zwemt er bijvoorbeeld winde, kolblei, zeelt, snoek en paling.

Overzichtsfoto van de vispassages bij Wessinghuizen. Hieronder voegt het Veelerdiepje zich bij de Ruiten Aa.

Het herstel van EHS Westerwolde duurde volgens Schollema bijna dertig jaar, en toch spreekt hij van een snelle uitvoering. “We moesten de problemen analyseren, plannen maken, grond kopen, subsidies en vergunningen regelen en allerlei instanties meekrijgen. Bovendien speelden er diverse belangen: van omwonenden, van de waterberging, van boeren en recreatieondernemers en ga maar door.

Weinig stroming

Een paar kilometer stroomafwaarts, even ten zuiden van Wedde, ligt een plek waar de Westerwoldse Aa als het ware in tweeën is geknipt. Dat heeft een reden: bij de overstromingen tot in de zestiende eeuw kwam de zee precies tot hier en dat is nog te zien. In zuidelijke richting ligt een snelstromende beek die van de hoger gelegen zandgrond komt en zes jaar geleden is heringericht. Naar het noorden stroomt een breed, grotendeels rechtgetrokken water traag door het vlakke land naar de Dollard.

“Vanaf hier tot zee konden we vanwege de risico’s van verzilting en slibvorming alleen nevengeulen en natuurvriendelijke oevers aanleggen,” zegt Schollema. “Getijdverschillen ontbreken en het water stroomt traag. Dat is bijvoorbeeld nadelig voor de serpeling, die afhankelijk is van continu stromend, zuurstofrijk water. Daaraan valt weinig te veranderen.”

In de meanderende beek die van de zandgrond komt, zijn de gevolgen van de herinrichting van zes jaar geleden al zichtbaar. Er liggen bodemvallen en elzen geven schaduw en verkoeling in het water. Op een paal in het water staat een

kastje met afleesapparatuur voor het migratieonderzoek. De gegevens gaan via een mobiele verbinding rechtstreeks naar het kantoor van het waterschap in Veendam.

Ook al is de herinrichting afgerond, het onderzoek gaat door. “We willen nagaan of alles naar behoren functioneert en of we genoeg hebben gedaan”, aldus Schollema. “Daarom gaat een promovendus van de Wageningen Universiteit de komende vier jaar zaken als de visstand, waterkwaliteit, bodemstructuur en de invloed van de omgeving verder onderzoeken.”

Ruim baan voor vissen 2

Het herstel van de Ruiten Aa is onderdeel van herinrichting EHS Westerwolde (tegenwoordig NNN). Dit project wordt gecoördineerd door Prolander en bestaat verder uit een samenwerkingsverband van diverse overheden en natuurorganisaties. Meer informatie over het project is te vinden op www.ruitenaa.nl.

De effect-monitoring van de maatregelen zal de komende jaren plaatsvinden als onderdeel van ‘Ruim Baan voor Vissen 2’, een project van het Waddenfonds, de vier noordelijke waterschappen en Hogeschool Van Hall Larenstein. Zie ook www.ruimbaanvoorvissen.nl